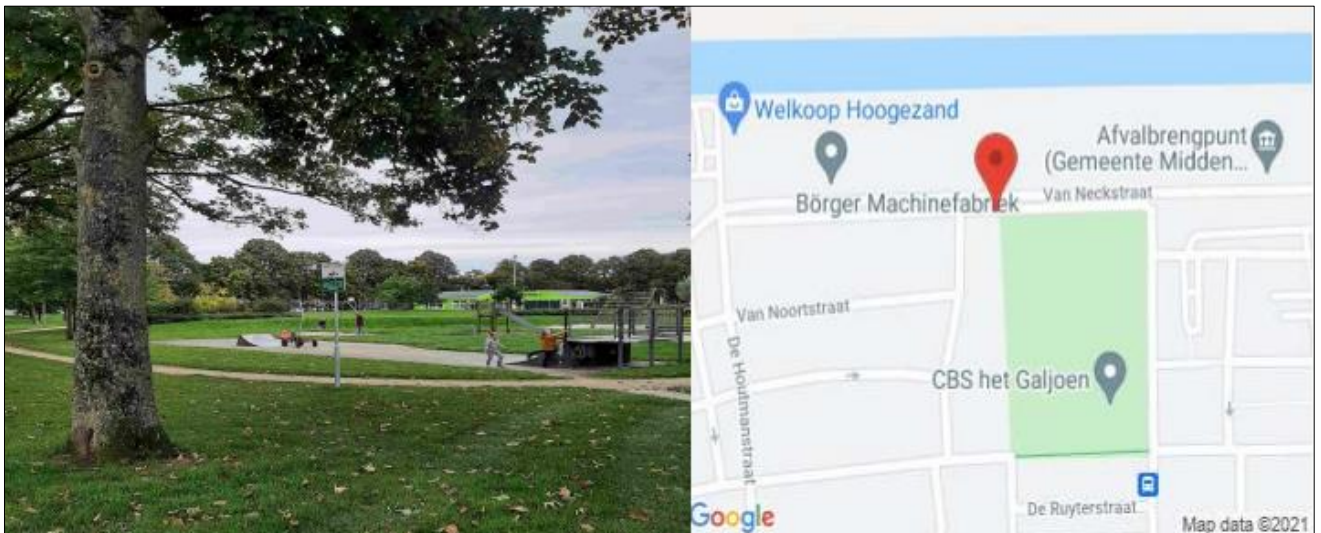

ONDERZOEKSVOORSTEL

Leefbaarheid en welzijn jongeren Noorderpark: wensen en dromen

Kenniscentrum NoorderRuimte
Lectoraat Leefomgeving in Transitie

Dr.ir. Hiska Ubels

Mei 2023

Inhoud

Aanleiding.....	2
Capability Approach en Persoon Omgevingsmogelijkheden Model	4
Methodologie	8
Ethische overwegingen	9
Tijdspad	10
Dataverwerking en -bewaren.....	10
Referenties	11

Aanleiding

De nieuwe herindelingsgemeente Midden-Groningen wil leefbaarheids- en welzijnsproblemen binnen dorpen, buurten en wijken stevig aanpakken. Vergeleken met elders in Nederland heerst er onder de inwoners van de gemeente gemiddeld meer armoede en werkloosheid en is er sprake van een lagere levensverwachting en minder kansen. Ook valt er aan de woonomgeving vaak veel te verbeteren (Gemeente Midden- Groningen, 2019; 2020). Vanuit het Strategisch kader voor het lokaal programma van het Nationaal Programma Groningen (Gemeente Midden-Groningen, 2019) heeft de gemeente zich onder andere als doel gesteld om met effectieve integrale programma's en projecten gebiedsgericht aan de slag te gaan. Dit geldt zo ook voor Noorderpark: een woonwijk in het noorden van Hoogezand-Sappemeer met ca. 3400 inwoners waar verschillende ruimtelijke en sociaaleconomische problemen in de leefomgeving samenkomen.

De gemeente gaat de komende jaren stapsgewijs aan de slag met sociaal ruimtelijke wijkvernieuwing in Noorderpark. Ten eerste gaat het om de fysieke aanpak van bijvoorbeeld woningen, straten, pleinen en groen (Gemeente Midden-Groningen, 2021). Gemiddeld genomen hebben de inwoners van Noorderpark ook meer dan elders in de gemeente te maken met werkloosheid, lage inkomens, schuldenproblematiek, gezondheidsproblemen, WMO-voorzieningen en overlast en criminaliteit (Gemeente Midden-Groningen, 2020). Ten tweede gaat het om het ontwikkelen van een sociale aanpak waardoor inwoners van alle leeftijden zich gezonder, gelukkiger en veiliger kunnen voelen in hun wijk (Gemeente Midden-Groningen, 2021).

Kenniscentrum NoorderRuimte van de Hanzehogeschool Groningen is via het lectoraat Leefomgeving in Transitie (LiT) bij de wijkvernieuwing betrokken. Dit om van binnenuit meer inzicht te genereren over wat speelt en leeft in de wijk en om inwoners en hun wensen en ideeën op proces en inhoud beter te kunnen betrekken in de planvorming. Onder de paraplu van meerjarig Participatief Actie Onderzoek vindt samen met inwoners op meerdere manieren onderzoek plaats naar de leefbaarheid van de wijk in relatie tot hun eigen welzijn. In het eerste deelonderzoek (Ubels, 2022) hebben inwoners met behulp van fotowandelingen hun ervaringen, beelden, ideeën en wensen met betrekking tot de leefbaarheid in de wijk in beeld gebracht. Het bleek lastig om jongeren hieraan mee te laten doen. Het is echter ook van belang om meer te weten te komen over wat er onder jongeren zoal leeft en speelt, want het is een specifieke groep met eigen behoeften¹, waar tot dusver nauwelijks zicht op is. Dit tweede deelonderzoek richt zich daarom op jongeren van 12-21 jaar. Het eerste doel is meer inzicht te krijgen in welke levens- en leefomgevingsaspecten voor jongeren belangrijk zijn en positief of negatief bijdragen aan hun eigen welzijn en welke mogelijkheden en beperkingen zij zien om deze te behouden of te verbeteren. De focus ligt hierbij op een holistische benadering van jongeren in hun context waarbij hun persoonlijke omstandigheden en hun sociale en fysieke leefomgeving in onderlinge wisselwerking beperkend kunnen zijn of juist mogelijkheden bieden. Als het de jongere zelf betreft kan het bijvoorbeeld gaan over de eigen mentale en fysieke gezondheids- en thuissituatie. Bij de sociale leefomgeving gaat het bijvoorbeeld over de kwaliteit van burens- en vriendenrelaties en de aansluiting met jeugd- en welzijnswerk. Bij de fysieke leefomgeving betreft het bijvoorbeeld de inrichting van de wijk en de aanwezigheid van voorzieningen zoals sport- speel- en

¹ Volwassen deelnemers aan de wijkwandelingen gaven aan dat er voor jongeren nauwelijks activiteiten en aantrekkelijke ontmoetingsmogelijkheden in de wijk zijn (Ubels, 2022).

ontmoetingsplekken. Het tweede doel daarom is om waar mogelijk samen met jongeren, de gemeente en het jongerenwerk te kijken waar realiseerbare kansen liggen.

De volgende onderzoeksvraag staat in dit deelonderzoek centraal:

Wat vinden jongeren van hun leven en het wonen in de wijk Noorderpark? Wat is goed, wat kan beter en wat is daar volgens hen voor nodig?

Het uitgangspunt hierbij is opnieuw dat het perspectief van binnenuit leidend is en deelnemende jongeren dus zelf bepalen welke onderwerpen zij centraal stellen.

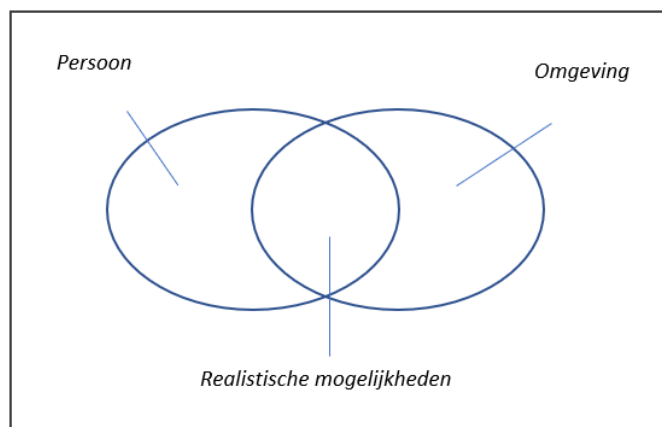
Capability Approach en Persoon Omgevingsmogelijkheden Model

Dit onderzoek kijkt naar hoe het leven van jongeren en het wonen in de wijk prettiger voor ze kan worden, dus hoe hun welzijn kan worden verhoogd en een betere leefbaarheid daar aan kan bijdragen. Welzijn wordt bepaald door de mate waarin jongeren tevreden zijn met hun leven (CBS, 2020). Bij leefbaarheid draait het om de waardering en de betekenis die zij geven aan hun directe fysieke en sociale leefomgeving vanuit hun behoeftes en wensen (Liedelmeijer & Van Kamp, 2003; Bulder, 2017; Gieling & Haartsen, 2017). Leefbaarheid en welzijn staan hierbij niet los van elkaar, het gaat om de individuele jongere in wisselwerking met zijn of haar sociale en fysieke context. De focus hierbij is op de mogelijkheden en belemmeringen die zij ervaren om wat zij daadwerkelijk kunnen doen om een goede kwaliteit van leven te realiseren in hun eigen leefomgeving: hun *capabilities* (Brummel, 2017). Het gaat hierbij om de keuzevrijheid die jongeren hebben of ervaren om -binnen de grenzen van het redelijk haalbare- het leven te leiden dat ze wensen (Brummel, 2017).

Dit onderzoek gaat uit van de *capability*-benadering - gebaseerd op Sen (1999) en Nussbaum (2011)- omdat deze tegelijkertijd handelingsperspectief biedt aan de betrokken individuen, instituties en beleid (Brummel, 2017). De kern van deze benadering is dat het individu centraal staat op basis van eigen ervaringen en binnen de eigen sociale en fysieke context. Dat staat bijvoorbeeld haaks op de vaak meer generieke beleidsaannames waarbij van burgers in het algemeen of bepaalde groepen mensen wordt uitgegaan. De *capability*-benadering vraagt vanuit instituties en beleid, waar nodig, dus om op het individu gericht maatwerk. Hierbij is wel een onderscheid nodig tussen wat iemand zelf wil en kan en waar diegene externe hulp bij nodig heeft.

In dit onderzoek wordt een onderscheid gemaakt in wat jongeren aan eigen mogelijkheden zien en wat het wonen in de wijk hen daarin verder heeft te bieden. Hierbij valt te denken aan allerlei *capabilities* zoals bijvoorbeeld eigen talenten in kunnen zetten, veilig voelen, gezond leven, contact hebben met andere mensen, naar wens wonen, goede vrije tijdsinvulling en erbij horen. Dit onderzoek gebruikt hierbij het Persoon-Omgeving-Model (Brummel et al, 2022). In dit model doen zich vier mogelijke situaties voor.

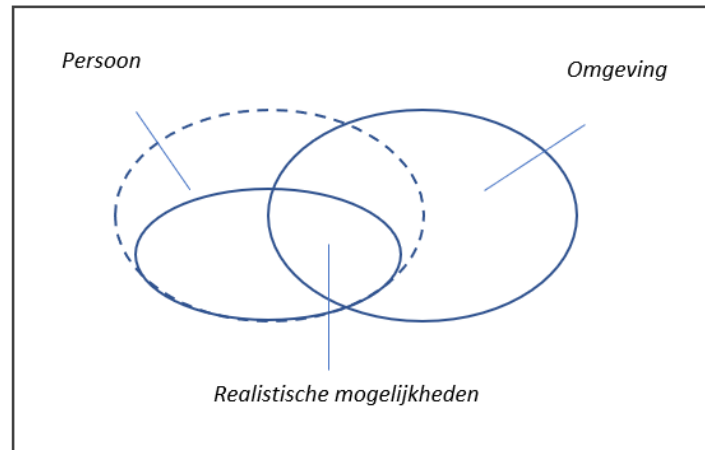
1. Keuzemogelijkheden op orde

De jongere heeft bepaalde doelen, dromen, wensen en activiteiten waar hij of zij waarde aan hecht (linker cirkel). Ook de sociale en fysieke omgeving biedt allerlei mogelijkheden (rechter cirkel). Ingeval de jongere tegelijkertijd bepaalde dingen wil en de omgeving dat ook te bieden heeft gaat het om

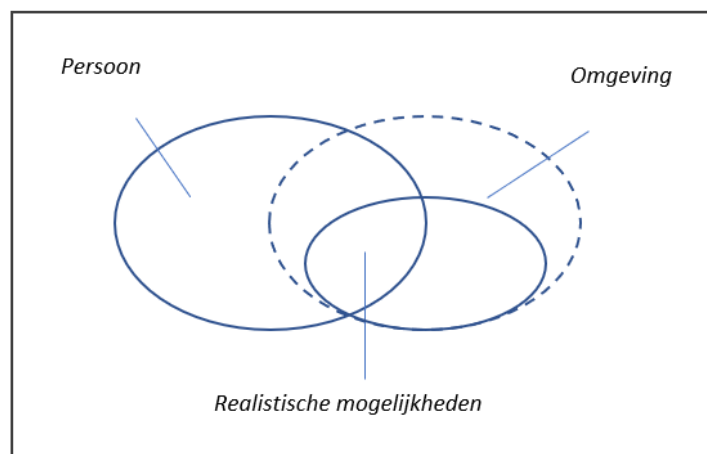
realistische mogelijkheden (overlap cirkels). Als deze overlap voldoende groot is kun je stellen dat de keuzemogelijkheden voor de jongere op orde zijn.

2. *Persoonlijke mogelijkheden beperkt*

De jongere kan fysieke of mentale beperkingen hebben of ervaren, waardoor hij of zij bepaalde doelen, dromen, wensen en activiteiten waar hij of zij waarde aan hecht niet kan of denkt te kunnen realiseren (kleinere linkercirkel). Zo kan bijvoorbeeld de schaamte voor het niet kunnen betalen van een paar fatsoenlijke voetbalschoenen er voor zorgen dat een jongere niet durft te voetballen met leeftijdsgenoten in het park. Ook al heeft de sociale en fysieke omgeving van alles te bieden - in dit geval een voetbalveld en andere jongeren om mee te voetballen – dan nog nemen de realistische mogelijkheden hierdoor af (overlap cirkels kleiner). Persoonsgerichte ondersteuning kan hierbij helpen om de persoonsgebonden en daarmee realistische mogelijkheden te vergroten - in genoemd voorbeeld bijvoorbeeld door de jongere te helpen leren in te zien dat er niets is om je voor te schamen en hem ondersteunen bij het zoeken naar een tweedehands paar schoenen.

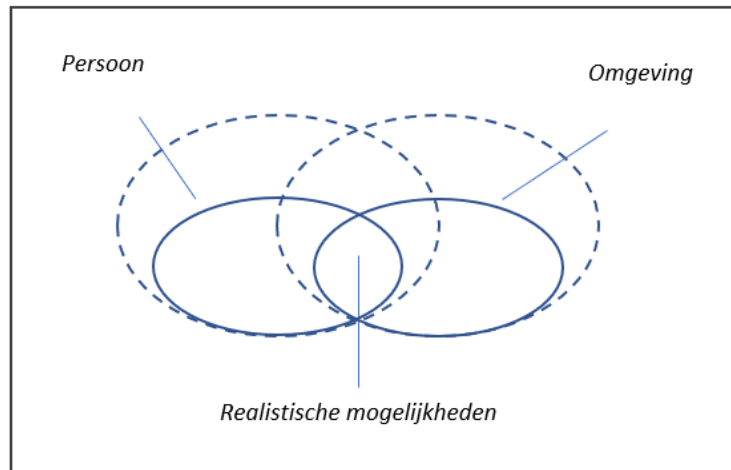
3. *Omgevingsmogelijkheden beperkt*

De jongere heeft de persoonlijke mogelijkheden op orde maar heeft te kampen met beperkende sociale en fysieke omgevingsfactoren (rechter cirkel) en daarmee een afname van realistische mogelijkheden (overlap cirkels kleiner). Hier kan het bijvoorbeeld gaan om een jongere die van voetbal

houdt, voldoende financiële mogelijkheden heeft om voetbalschoenen aan te schaffen, maar in een wijk woont zonder trapveldje in de directe omgeving. Inzet hier kan zijn om specifieke omgevingsfactoren en daarmee de realistische mogelijkheden te verbeteren - zoals in dit geval de aanleg van een trapveldje.

4. *Persoonlijke en omgevingsmogelijkheden beperkt*

De jongere heeft zowel te stellen met beperkende persoonlijke als omgevingsmogelijkheden (kleinere linker- en rechtercirkel). Dit is in de praktijk vaak het geval in een woonomgeving die aan vernieuwing toe is en waar veel inwoners met een sociaaleconomische kwetsbare positie hebben te kampen. In een dergelijke omgeving is een beperkt aantal realistische mogelijkheden vaak een samenspel tussen (ervaren) beperkingen van de persoon in kwestie en onvoldoende ondersteuningsmogelijkheden uit de omgeving. Hier biedt inzet vanuit het welzijnswerk zowel op de vaardigheden en competenties van de jongere als het verbeteren van omgevingsmogelijkheden vanuit de herstructurering uitkomst om realistische mogelijkheden te vergroten.

Bij het in kaart brengen van de *capabilities* op basis van het Persoon-Omgeving-Model kijkt dit onderzoek ook naar verklarende mechanismes (Wolff & De Shalit, 2007) die mogelijk naar voren komen:

5. *Vruchtbare functies*: gaat over vormen van handelen en zijn die jongeren instinctief waardevol en nastrevenswaardig vinden. Iets dat ze in hun leven uiteindelijk graag willen bereiken en die een positieve invloed hebben op meerdere *capabilities*. Het kan hierbij gaan om allerlei toestanden, activiteiten of situaties, zoals een plek om te kunnen chillen of gamen met vrienden, of te kunnen genieten van fleurig aangelegd openbaar groen. Kortom: de mogelijkheden die een jongere heeft of ervaart te hebben om te kunnen doen en zijn wat hij of zij wil. Hierbij hebben jongeren al dan niet de *Middelen* om die *Vruchtbare functies* te realiseren. Het gaat hierbij om concrete zaken zoals een ontmoetingsplek, de beschikking over een computer en de aanwezigheid van fleurig aangelegd groen. Het kan ook gaan om fundamentele bronnen zoals veiligheid, voldoende inkomen, huisvesting en toegang tot gezondheidszorg.
6. *Capability onzekerheid*: onzekerheid over of keuzes die een jongere maakt of wensen die hij of zij heeft in de toekomst nog wel realistisch zijn.
7. *Dubbele achterstand*: doordat een jongere een bepaalde *capability* niet heeft, kan een andere gewenste *capability* niet gerealiseerd worden waardoor dubbele achterstand ontstaat.

8. *(Omgevings)conversiefactoren*: factoren (in de sociale en fysieke omgeving) die het mogelijk maken om wensen om te zetten naar realiteit. Ten eerste gaat het hierbij om persoonlijke kenmerken zoals talent, motivatie en lichamelijke conditie. Ook gaat het om sociale kenmerken zoals sociale normen en waarden en vriendenrelaties. Tenslotte betreft het fysieke omgevingskenmerken zoals publieke voorzieningen, infrastructuur en groeninrichting.
9. *Ondermijnende achterstand*: factoren die een negatieve invloed hebben op meerdere *capabilities* (tegenovergestelde van *vruchtbare functies*).

In de volgende paragraaf volgt uitleg over de methodologie.

Methodologie

Dit sociaal-ruimtelijke onderzoek valt onder de noemer Participatief Actie Onderzoek (Participatory Action Research: PAR). PAR is een paraplu-begrip voor langdurig onderzoek dat van binnenuit met en door inwoners wordt uitgevoerd. PAR kan op allerlei manieren worden vormgegeven, maar heeft een aantal algemene kenmerken. In de kern dient PAR om met de mensen om wie het gaat vanuit het lopende onderzoek actief bij te dragen aan gewenste veranderingen – in dit geval gaat het om het inhoudelijk en procesmatig betrekken van jongeren bij gewenste en realistische verbeteringen in hun leven en woonomgeving. Het doel hiervan is praktische oplossingen uit te werken voor problemen die van binnenuit leven en zo bij te dragen aan individueel welzijn en de leefbaarheid van de leefomgeving (19). Aan de basis van PAR ligt dat betrokkenen zeggenschap hebben over hoe het onderzoek verloopt, zowel op inhoud als op de te hanteren methodes. Dit gebeurt met open vizier en met voldoende flexibiliteit om de onderzoeksopzet waar nodig telkens weer bij te stellen, zodat vraag- en doelstellingen vanuit de verschillende betrokken jongeren en mogelijke ondersteunende instanties eromheen op basis van voortschrijdend inzicht kunnen worden ingepast (Meij et al., 2020). Zo komen met PAR actie, reflectie, theorie en praktijk van verschillende betrokkenen bij elkaar. Op deze manier wordt gezamenlijk geleerd van uiteenlopende probleem- en oplossingsbelevingen vanuit verschillende persoonlijke situaties, achtergronden en logica's. Het onderzoek krijgt op deze wijze een emanciperend effect en draagt bij aan het zelf- en omgevingsbewustzijn van alle deelnemers, zowel jongeren als professionals.

Uit eerder onderzoek blijkt dat jongeren lang niet altijd niet zomaar bereid zijn om mee te doen aan een onderzoek (Meesters, 2018; Ubels, 2022). Daarom zal als eerste op een laagdrempelige manier contact met jongeren worden gelegd om ze eerst beter te leren kennen en informele verkennende gesprekjes te voeren voor een eerste beeldvorming. Dit gebeurt door samen met jongerenwerkers van Stichting Kwartier Zorg en Welzijn een aantal keer door de wijk te gaan lopen en jongeren op straat aan te spreken. Verder zal de onderzoeker aanwezig zijn bij activiteiten die vanuit jongerenwerk in de wijk worden georganiseerd (bijv. lasergamen in de Agrifirm) of bij jongerenwerk zelf en daarvanuit verkennende gesprekjes voeren. De vragen in de verkennende gesprekken zijn in principe weinig persoonlijk en vooral object-georiënteerd: ze gaan over de speel- en ontmoetingsmogelijkheden in de wijk. Vervolgens krijgen de aangesproken jongeren een flyer en een informed consent formulier voor hun ouders mee met verder uitleg over het onderzoek en de vraag thuis nog eens rustig over mogelijke deelnamen na te denken, er met de ouders over te spreken en de informatie met andere jongeren te delen. Jongeren krijgen telkens opnieuw te horen dat ze zelf de baas zijn over hun deelname: niets moet, alles mag en ze mogen op ieder moment stoppen met hun deelname. Om jongeren te laten weten dat hun deelname van belang is en ook gewaardeerd wordt krijgen ze voor hun deelname een VVV-bon ter waarde van 15 euro aangeboden. Na deelname worden jongeren gevraagd of ze andere mogelijke deelnemers kennen en hen willen vragen om ook mee te doen aan het onderzoek (sneeuwbalmethode). Het voordeel hiervan is dat de eerdere deelnemer zelf uitleg kan geven waarover het gaat en hoe het werkt. Bij eerder onderzoek zorgde deze aanpak ervoor dat er ook onder de wat terughoudendere inwoners sneller vertrouwen en bereidheid ontstond om met de onderzoeker in gesprek te gaan (Ubels, 2022).

Bij deelname aan het verdiepende onderzoek legt de onderzoeker in eenvoudige taal herhaaldelijk uit wat de rechten van de deelnemende jongere en de plichten van de onderzoeker zijn. Integriteit en zorgvuldigheid naar de deelnemende jongeren staan altijd voorop. De verdieping vindt plaats op basis van de Capability Approach met gebruik van het gespreksinstrument *Capability*-kaartjes (Brummel et al, 2022). Er zijn 20 kaartjes die te maken hebben met wensen en mogelijkheden die jongeren kunnen hebben en ervaren om zich prettig te voelen, het gaat hier om waarden, ideeën, omstandigheden en

wensen op het persoonlijke vlak en in relatie tot de sociale en fysieke leefomgeving². Deze helpen om richting te geven aan het gesprek, doordat inzichtelijk wordt waar jongeren belang aan hechten. Het gaat bijvoorbeeld over het naar wens kunnen inzetten van talenten en financieel rondkomen, contact hebben met andere mensen, veilig en gezond leven, genieten van cultuur, natuur en wonen. Ook zijn er lege kaartjes, ingeval de jongere nog ontbrekende punten onder de aandacht wil brengen. De jongere mag 5 kaartjes uitkiezen welke onderwerpen volgens hem of haar het belangrijkste en/of waardevolste in zijn of haar leven. De jongeren rangschikken de kaartjes naar eigen ervaren waarde. Hier maakt de onderzoeker een foto van. De onderzoeker voert vervolgens met de jongere een vraaggesprek over de ingebrachte thema's wat er goed gaat, wat beter kan (individueel, sociale en fysieke leefomgeving) en wat en wie de jongere nodig heeft om dat te bereiken (zelf, met steun van netwerk en/of instanties en alleen door netwerk en/of instanties). Ook gebruiken de onderzoekers een plattegrond om met jongeren specifiek te bespreken welke plekken voor hen belangrijk zijn binnen en buiten de wijk, welke argumenten zij daarvoor hebben wat zij binnen de wijk missen en zouden wensen. Op deze manier ontstaat er ook een gedetailleerd beeld van wat voor de deelnemer in kwestie belangrijk is, wat hem of haar stimuleert of beperkt en welke wensen hij of zij heeft. Voor het hele onderzoek geldt dat het perspectief van de jongere centraal staat en het uitgangspunt hierbij is dat hij of zij de inhoudelijke richting van het gesprek bepaalt. Na analyse van de gesprekken zullen zo nodig beschrijvingen worden gemaakt van zogeheten 'persona's op basis van overeenkomstige kenmerken van deelnemers. Hierdoor blijft privacygevoelige informatie 100% buiten beeld.

Tenslotte zal op basis van de resultaten die betrekking hebben op de sociale en fysieke leefomgeving en die voor meerdere jongeren tegelijk van belang blijken te zijn gekeken worden of er animo is een groeps gesprek met daarbij ook de relevante professionals. Dit met als doel om gezamenlijk te onderzoeken welke acties jongeren wenselijk vinden en ook haalbaar zijn. Mocht de drempel voor groepsdeelname te hoog zijn, wordt er in overleg met zowel individuele jongeren als professionals gekeken naar andere manieren en mogelijkheden om gewenste acties in gang te zetten. Ook bestaat de mogelijkheid dat er individuele hulpvragen naar voren komen, waarbij ondersteuning van bepaalde professionals nodig is (bijvoorbeeld kredietbank, school of jeugdzorg). De onderzoeker zal dan de contactgegevens verstrekken van de betreffende professional/instantie, zodat de jongere zelf contact kan leggen of -als de jongere dat wil- met behulp van de betrokken jongerenwerkers.

Ethische overwegingen

Dit onderzoek gaat uit van de eigen agency van jongeren, waardoor ze zelf kunnen bepalen of ze wel of niet mee willen doen (Dedding, et al., 2013). Deelnemende jongeren krijgen zorgvuldig uitleg over de insteek en doelen van het onderzoek, hun gegarandeerde anonimiteit, de vrijblijvendheid van deelname - ze mogen stoppen wanneer ze maar willen - en de beveiligde opslag van resultaten. Ten tijde van het vraaggesprek geeft de jongere middels een schriftelijk of opgenomen Informed Consent aan op de hoogte zijn van zijn/haar rechten en daarmee ook de plichten van de onderzoeker. Ze krijgen na de eerste kennismaking een flyer over het onderzoek mee naar huis met daarop de contactgegevens van de onderzoeker en de jongerenwerkers. Ook krijgen ze ook een informed consentformulier voor hun ouder(s)/voogd(en) mee. De jongeren en hun ouders kunnen te allen tijde met alle mogelijke vragen bij de onderzoekers terecht via e-mail, whatsapp of telefoon. Ook zal

² De Capability Cards betreft een kaartenset die de HAN-University heeft ontwikkeld en gevalideerd in samenwerking met welzijnsorganisatie Bindkracht10

informatie over het onderzoek worden verstrekt op de website van de gemeente Midden-Groningen en vanuit het jongerenwerk van Kwartier Zorg en Welzijn.

De insteek in eerste instantie is om zowel een informed consent door de ouder (bij jeugd 12-16 jaar) als de deelnemende jongere te laten tekenen. Een informed consent van ouders kan echter ook een obstakel voor deelname vormen: in de wijk zijn veel mensen met een taalachterstand en met wantrouwen naar (bureaucratische) instanties. Ouders kunnen een formeel formulier als bedreigend en lastig beschouwen, waardoor mogelijk hun toestemming en deelname van hun kind uitblijven ongeacht de doelen en de vraagstelling van het onderzoek zelf. Daarnaast zal het mogelijk de spontane deelname van een toch al lastig te bereiken doelgroep -de jongeren zelf uit een wijk met achterstand-bemoedigen, omdat het formele deel mogelijk voor ingewikkeld is en een obstakel vormt. Daarom zal per geval wel overwogen gekeken worden of een informed consent van ouders al dan niet het onderzoek in de weg kan staan. De jongere krijgt geen informed consentformulier mee voor de ouder als hij/zij aangeeft dat dit hem/haar belemmert.

Het welzijn van de deelnemende jongere is in alle afwegingen van de onderzoeker leidend en gaat boven het onderzoek zelf. De onderzoeker documenteert alle afwegingen zorgvuldig en zal waar aan de orde afstemming zoeken met de HEAC.

Tijdspad

De informele verkennende gesprekken en de vraaggesprekken vinden afwisselend door elkaar gedurende de hele dataverzamelfase plaats in de periode van mei 2023 tot eind oktober 2023. De uitkomsten worden geanalyseerd tot aan de kerst. Groepsgesprekken of andere vervolgstappen om gewenste acties in gang te zetten vinden plaats in de periode van mei 2023 tot -afhankelijk van de uitkomsten – de kerstvakantie.

Dataverwerking en -bewaren

De gesprekken en bevindingen worden respectievelijk via een gespreksverslag achteraf en/of een velddagboek bijgehouden. De deelnemers krijgen pseudoniemen, hun namen en contactgegevens komen nergens op schrift. Zij krijgen de gespreksverslagen en bevindingen die hen betreffen ook ter correctie voorgelegd. Dit kan zowel schriftelijk als mondeling, afhankelijk van de voorkeur. Deze data komen op een beveiligde Research Drive van de Hanzehogeschool te staan en zijn alleen voor de betrokken onderzoekers toegankelijk vanaf een Hanzehogeschool-account (beide met wachtwoorden). Hiermee is de beveiliging zoveel mogelijk geborgd.

Gedurende het onderzoek geven we alle deelnemers steeds en nadrukkelijk de kans hun deelname en inbreng terug te trekken. Alle data worden tot 2 jaar na afloop van het onderzoek bewaard en daarna vernietigd.

Referenties

- Brummel, A. (2017). *Sociale verbinding in de wijk. Mogelijkheden voor sociale inclusie van wijkbewoners met een lichte verstandelijke beperking of psychische aandoening*. Delft: Eburon.
- Brummel, A., Jansen, E., Berkvens, J. & Leenders, J. (2022). *VIGNETTEN: Alledaagse verhalen over een goed leven van mensen in kwetsbare omstandigheden, Gemeente Beuningen & Heumen*. Nijmegen: ZonMW en Han University of Applied Sciences.
- Bulder, E.A.M. (2017). *Responsieve Regio. Pionieren met demografische transitie in Noord-Nederland* (lectorale rede). Groningen: Kenniscentrum NoorderRuimte Hanzehogeschool Groningen.
- Dedding, C., Jurrius, K., Moonen, X. & Rutjes, L. (2013). *Kinderen en jongeren actief in wetenschappelijk onderzoek*. Tiel: Lannoo.
- Gemeente Midden-Groningen (2019). *Hart voor Midden-Groningen. Strategisch kader NPG Midden-Groningen*.
- Gemeente Midden-Groningen (2020). *Collegevoorstel Hart voor Midden-Groningen. Voorstel selectie projecten NPG: Naar een goede en afgewogen start*.
- Gemeente Midden-Groningen (2021). *Wijkagenda Noorderpark*.
- Gieling, J. and Haartsen, T. (2017). Liveable villages: the relationship between volunteering and liveability in the perceptions of rural residents. *Sociologia Ruralis*, 57 (S1), 533-554.
- Liedelmeijer, K. en Van Kamp, I. (2003). *Kwaliteit van de Leefomgeving en Leefbaarheid. Naar een begrippenkader en conceptuele inkadering*. RIVM: 630950002/2003, RIGO rapport: 80330. Amsterdam & Bilthoven: RIGO/RIVM.
- Meesters, J. (2018). *Ruimte voor opgroeien. Jongeren en het belang van de informele wereld*. Dissertatie.
- Meij, E. Haartsen en T. & Meijering, L. (2020). Enduring rural poverty: Stigma, class practices and social networks in a town in the Groninger Veenkoloniën. *Journal of Rural Studies*, 79, 226–234.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard: Harvard University Press
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New Delhi: Oxford University Press.
- Ubels, H. (2022). *De leefbaarheid van de wijk Noorderpark: ervaringen, beelden, wensen en ideeën van inwoners*. Groningen: Kenniscentrum NoorderRuimte Hanzehogeschool Groningen.
- Wolff, J., & Shalit, de A. (2007). *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.